NÅGRA ORD

I

HELGEANDSHOLMSFRÅGAN

AF

EN GAMMAL PRAKTIKUS

(Särtryck ur Svenska Dagbladet
för den 23 jan. 1895.)

STOCKHOLM
SVENSKA DAGBLADETS TRYCKERI 1895.

Ncaaz Gamla Stan
Ex A (Ref. Snätr.)

Många äro de ord som talats och skrifvits i denna fråga för dagen, och då kan ju ej skada att äfven en gammal praktikus säger sin tanke derom, icke så mycket ifråga om smak som icke mera om »*den så kallade nyt'an*» såsom Edgron Lundgren en gång en smula hänfullt uttryckte sig.

Vid planering af ett större monumental: byggnadsverk borde arkitektens första tanke vara: hvilken byggnadsstil bör här väljas? Hellre än att mer eller mindre efterbilda nyaste moden såsom t. ex. det nu nyss färdigblifna riksdagshuset i Berlin, borde han utforska rätta principen för valet.

Taga vi då kejsar Augusti arkitekt Vitruvius med i rådslaget så säger han: byggnadens stil bör rätta sig efter det ändamål för hvilket det är afsedt. På denna grund bör Doriska ordningen användas till tempel för Minerva, Mars och Herkules, hvars allvar fordrar manliga proportioner och utan delikata ornament. Karaktären i Korintiska ordningen synes mera afpassad för Venus, Flora, Proserpina och nymferna vid fontäner, emedan dess smärta former, elegans och ornament synas mest i harmoni med deras lynne. Ett medium emellan båda väljer man för tempel åt Juno, Diana och Bachus och detta är Jonlska ordningen.

Frågas nu, till hvilken af dessa tre kategorier hör ett riksdagshus? Visserligen höres någon gång ett skämt, men djupt allvar är dock grundtonen, och jag lemnar åt läsaren att döma huruvida den tillämnade korintiska stilen å byggnaden är lyckligt vald, så mycket mera som det kontrasterar mot k slottets nobla enkelhet. De båda synas mig framställa bilden af tvenne fruntimmer, det ena högväxt, enkelt och smakfullt klädt, det andra litet men utstyrdt med alla sista modens ytterligheter, och förgäfves ansträngande sig att vinna priset

Fasaden är å förelagna runingen *prydd* med en hel mängd fristående kolonner. Meningen är väl att *föreställa* en balkong eller öppet rum, men då pelarna stå tätt vid väggen är ju denna anordning en fullständig komedi, orsakande mörkare rum utan någon förmån. Bättre har då Paul Wallot bedömt saken i Berlinerriksdagspalatset; äfven der finnas kolonner å fasaden å samma ställe, men märk väl — halfkolonner fastbyggda i ett med muren sålunda tjenstgörande som förstärkning af muren och fullt berättigade, derjemte ej skymmande i rummen såsom de fristående.

Opponenterna förmena att det beslutade riksdagshuset kommer att dominera slottet. Men om så anses, hvarför ej påyrka det dominerande partiets, *kupolens*, borttagande.

På en kyrka är en kupol fullt berättigad, ett högt tempelhvalf stämmer andakten mot höjden och klockornae ljud bör höras vida omkring; äfven en fästning behöfver högt torn för att beherska en vid utsigt och skottvidd men ett riksdagshus? Återigen en komedi. Behöfves der takljus öfver ett centralt rum vinnes det bäst med ett lägre koniskt tak som ej dominerar slottet. Måtte ej äfven här det nya Berliner

huset omedvetet trängt sig in i arkitektens tankar?

Opponenterna ha utan tvifvel rätt, att om frågan gälde *endast utsigt öfver staden* i olika rigtningar så vore en planterad plan med ett bankhus i dess midt att föredraga framför de föreslagna båda byggnaderna. Men saken ställer sig helt annorlunda då man betänker att just denna Helgeandsholme är den mest centrala jordplätt i hela Stockholm och är allför dyrbar att användas blott til Lyst. Om nu ett bankhus byggdes i dess midt så hade man stängt möjligheten för sig att ytterligare använda ön huru stor missräkningen framdeles skulle befinnas vara.

På skolans lekplats i min fädernestad stod i ett berg inhugget den välkända satsen: »Envad thu gör så tänk på ändan så gör thu aldrig illa». Försöka vi tillämpa den i detta fall och tänka oss Helgeandsholmen ordnad enligt opponenternas förslag så skulle den första erfarenheten blifva att den nya promenadplatsen ej var så behaglig som man väntat, tvärtom högst otjenlig Liggande emellan tvenne vatten och öppen i öster och vester måste den de flesta dagar på året blifva en dragig plats der det ej kan blifva tal om att i lugn sitta och njuta. Hur mången gång måste du ej hålla i hatten då du går öfver Norrbro och hur godt kännes det ej att komma i lä om den gamla basaren? — Detta drag skulle följa dig hela vägen från torget till slottet, och de flesta skulle en bläsig dag fördöma opponenternas idé.

Tänka vi oss deremot riksdagshuset å föreslagen plats på ön ha vi dels skydd mot vinden vid passerandet af bron, och dels en rymlig, lugn och behaglig plats emellan bron och detta hus.

Såsom ett alternativ ha opponenterna föreslagit nya riksdagshusets förläggande på sjösidan om det nuvarande, och om jag såg rätt med fönster på åtminstone en sida af salarna, och som sålunda är ytterväggg. Samma drag som nu besvärar de vid ytterväggen placerade männen skulle äfven der förekomma trots Wimans varma flägtar, ty naturen är sig lik, mot ytterväggg och fönster afkyles luften, blir tung och faller der till golfvet. Ju högre rum desto mera drag. Denna olägenhet är afhjelpt i officiella förslaget (och äfven i det andra af opponenterna) genom att anbringa varma rum utomkring kamrarnas salar.

Låtom oss då bygga det nya riksdagshuset efter det andra förslaget, på Riddarholmen i hörnet bakom kyrkan; vi undersöka grunden och finna att de nuvarande husen å platsen stå på berg som gå i dagen, men utanför är utfyld mark, och som Mälaren i segelleden här är djup är antagligt att fast botten nås först på stort djup och denna del af palatset måste byggas på pålar, och kanske på skarfvade sådana. Att sådan olika grund för ett högst dyrbart hus, afsedt för många århundraden, är äfventyrlig behöfver knappt påpekas och skall längre fram påvisas. — Den nästa erfarenhet som möter vid grundens utstakning är att den inkräktar högst betydligt på kajplatsen vid Riddarholmen, som för ej så länge sedan genom utfyllnad gjorts rymligare.

Skall nu ytterligare en betydlig utfyllning och kajbyggnad göras så blir snart intet manöverrum qvar i denna del af hamnen, redan förut på båda sidor inknappadt genom fyllningar, och hvem skall betala dessa extra omkostnader — Stockholms stad naturligtvis.

Och alla dessa obehag, framtida fara och nu

ofantliga extra kostnader — man är ju redo att bevilja en million — för att förbättra utsigten från Vasabrons norra ända, ty från den södra och från hufvudplatserna, vid Norrbro, Gustaf Adolfs torg och quaien vid Grand Hôtel ha knappt opponenterna kunnat utfinna väsentligt klander mot det officiella förslaget.

*

Faran för misstag ligger ej i valet af platsen för de båda byggnaderna utan åt ett helt annat håll, nämligen huruvida de byggas så att varaktighet för en *mycket lång framtid* uppnås.

Byggnadsgrunden i Stockholms område kan indelas i tre kategorier: berggrund, grusåsbotten, samt å mudderbotten utfyld mark. För att å den sistnämnda kunna uppföra större byggnader har pålning ned till berget eller till fast grund nedslagits under mursträckningarne, och har detta användts sedan urminnes tider icke endast hos oss men i de flesta civiliserade länder. Vitruvius upplyser oss att staden Ravennas hus såväl de publika som privata äro byggda på pålar, men Strabo säger att husen i sagda stad äro af trä. Han lärer att till pålningen bör användas antingen al, oliv eller ekträ och att pålarne böra kolas på ytan. De, vid bortgräfningen å Helgeandsholmen å 19 fot under Stallgatan påträffade större och mindre ekstockar och 600 år efter nedläggningen fullkomligt friska, bekräftar öfverste Nils Ericssons erfarenhet vid byggandet af slussen i Stockholm och gamla pålars uppdragning, att »godt trävirke, ständigt under vatten, och icke utsatt för rinnande vattens nötning, har en mycket lång varaktighet».

Man skulle således tro att genom pålning och allt trävirkes förläggande enligt den gamla Stockholmsregeln till en fot under lägsta vatten-

ytan, allt vore väl beställdt. Men en farlig fiende lurar derunder nämligen *Sveriges höjning ur hafvet.* Hur många hus byggda på pålning enligt ovannämnda stockholmsregel stå ej nu genom vattenytans nedgående och påländarnes ruttnande på sopor i stället för på pålar och genom sina sprickor förräljande bottnens tillstånd, hur många kajer ha ej af samma orsak ramlat efter en 50 års tillvaro, och dock finnas personer äfven inom det lärda skrået som smäleende förneka hela fenomenets verklighet. Den som följde med borttagandet af Helgeandsholmens gamla stenhusbyggnader hade tillfälle att se bekräftelse af denna fara. Bland de tusental pålar som qvarstodo efter murverkets borttagande fans icke en som ej var upprutten till cirka ett par fots längd, och ungefär till Mälarens nuvarande lågvattenyta. Och: detta på de cirka 200 år som utgjorde dessa byggnaders ålder. Må man tänka sig tillståndet om ett par hundra år härefter, båda millionhusen vid undersökning befunnos uppburna af uppruttnade påländar?

En författare, afhandlande vattenminskningen, skrifver år 1865. — — — »Vattnet å Roslagens kuster faller på seklet 1,77 fot — — — en mängd af hus i staden inom broarna, belägna emellan Vesterlånggatan och Mälaren, som icke kunna vara mycket öfver 300 år gamla, äro byggda på pålar — — — med vattnets småningom skeende undfallande kommo pålarnes hufvuden att stå ofvan vattenlinien, hvilket gjorde att de ruttnat, hvarigenom husen togo sättning samt remnade och blefvo mer eller mindre fallfärdiga. Några af dessa hus har man af detta skäl måst rifva, och sedan ny grund blifvit lagd ombygga, och andra som voro mindre förfallna har man hängt upp på starka trästöttor medan man under dem

lagt ny grund. Till den senare kategorien hör Riddarhuset som under sista årtiondet undergått en så beskaffad förändring, sedan icke allenast murarne remnat utan jemväl koppartaket fått en oräknelig mängd af bucklor såsom en följd af sättningen — — — detta hus byggdes för 250 år sedan och innan ännu 250 år lupit till ända, kommer samma olägenhet att inträffa, ty under den tiden förruttnar en del af pålarne som nu stå under vatten i Mälaren, men som så småningom, allt efter vattnets undfallande i hafvet och i Mälaren kommer ofvanom vattenlinien — — — för omkring 100 år sedan byggdes Norrbro jemte quaierne å båda sidor i brons närhet. Denna byggnad anlades dels på pålar, dels på liggande träbädd som gick nära ända upp till den dåvarande vattenlinien. Men under denna korta tid hade vattnet så starkt fallit att timmerbädden låg i dagen, ruttnade underskars och kajen rasade i vattnet för 7 år sedan. Nu är samma kaj ombyggd med stor kostnad för Stockholms stad, men med samma vårdslöshet och okunnighet om naturförhållandena, hvaraf åter följer att arbetet inom ett århundrade härefter måste göras om, emedan ett nytt lika beskaffat ras inom nämnda tidsrum, blir en naturnödvändighet. — — — Man kan icke nog allvarligt lägga byggherrar och byggmästare här i Stockholm på hjertat att vara försigtige och söka utfinna tjenliga metoder för att tillintetgöra eller åtminstone förminska olägenheterna af att bygga på en sådan botten. I det senare hänseendet skulle jag för min del anse icke så litet vara vunnet dermed om pålarna hvarpå man vill bygga, antingen neddrefvos tre eller flera alnar under den nuvarande vattenytan, eller om detta icke kan ske, med någon mekanik afsågade dem så djupt, eller ännu djupare ned. Då kunde

åtminstone de hus, byggda å vanlig gråstensgrund som lades ofvanpå pälhufvudena ega bestånd i 5 eller flera århundraden.»

Skulle någon finnas som ändock tviflar på stockholmsmarkens höjning så företer byggnadsplatsen å Helgeandsholmen påtagliga bevis derför. Under förra kungl. stallet finnes nämligen tvenne hvalf afsedda för vattenaflopp och på samma gång drift af mjölqvarn o. dyl. Den yngres botten ligger nu endast en fot under Mälarens medelvattenyta och den äldre tunnelns botten icke mindre än 3½ fot högre än den yngres. Om dessa utlopp förtäljer häfderna (enl. Lilienberg om Strömmarne i Stockholm) följande Af drottning Christina erhöll öfverstå'hållaren Claes Flemming tillstånd att han på detta ställe »alla tompter och ström efter egen dessein upp byggia måtte» hvarpå han der åren 1641—49 uppförde sitt stora hus och ett mindre, och dervid till större delen igenfylde strömmen. Men då detta skett berättas det »att hela landet klagade att de hade skada på sina ängar», hvarför borgmästaren Jakob Grundel blef inkallad för regeringen »där han bekom bannor, blifvandes befalt att strömmen upbagrades igen, hvilket så utfördes att af gamla Lädmakaregården bagrades i stället upp en graf, till den ström som sedermera befans emellan de två stora husen (Flemmings och Gyllenclou s) blifvandes strömmen upbagrad och under gatan hvälfd af publique medel.» Detta torde vara det yngre af de båda hvalfven, hvars botten nu står ¾ fot *öfver* Mälarens lägsta vattenyta. Den äldre tunnelns ålder känner man ej, dess botten står emellertid nu mera än *4 fot öfver* sagda lägsta vattenyta. Orsaken kände man ej den tiden, allt skrefs då som af okunnigt folk nu, på uppgrundning d. v. s. fyllning.

Sannolikt ha vi att tacka den skicklige, outttröttlige men stridbare Baltzar Cronstrand för att vårt Nationalmuseum står på berggrund och icke på 70 fot långa pålar i Karl XIII:s torg, hvilket dock tillstyrktes af byggnadsauktoriteterna.

Hans artiklar i Aftonbladet under åren 1844—47 äro högst lärorika och ha titeln: Om Nationalmuseum och något om byggnadskonsten i Sverige. De finnas intagna i »Skrifter af Baltzar Cronstrand», utgifna af Siljeström, och rekommenderas till vederbörande som ha befattning med nu ifrågavarande palats.

C utdömer alldeles pålning till grund för stora monumentala byggnader. Och dock var den allra största faran, nämligen pålarnas uppstigande öfver vattnet fört eller senare den tiden ej känd. Han förordar i likhet med Vitruvius och de förnämsta byggmästare att anlägga sådan grund på betonplattor af betydligt större bredd än muren derofvan, och man kan ej annat än instämma med honom deri, helst då man ser hvilken utmärkt grusbotten å Helgeandsholmen synes vara, hvari pålarna med största svårighet nedslås.

Alltså, afskär pålarna om de nödvändigt ömsas, så djupt som möjligt och derofvan beton — ingen liggande träbäddning.

Till sist några ord om vattenutloppet på sidorna om Helgeandsholmen. Äfven här bör man betänka vattenminskningens följder. Hvad som skall förhindras är: öfversvämning af Mälareströnderna om våren, sjöns utrinnande under torra årstider så att segellederna blifva obrukbara och uppsjö under hösten, skadligt inverkande på helsotillståndet.

Då nederbörden är nyckfull och något ackord derom med vår Herre ej står att erhålla måste

reglering af vattenhöjden i Mälaren påtänkas särdeles längre fram då genom landhöjningen segelledernа blifva mer och mer grunda. Att under sådant förhållande någon konstant utloppsöppning ej står att erhålla är naturligt så vida man ej hade ett mycket bredt vatten i hvilket hålldam till önskad minimumvattenhöjd utfyldes och dammen försågs med kungsädra för fartygens genomgång och kanske dertill en sluss. Men enklare torde då kanske vara att anbringa en något förstorad afloppsöppning och denna försedd med reglerbara luckor, helst sjelfreglerande så att de vid stigande vatten af sig sjelfva öppnade sig och vid sjunkande ständigt mer och mer. Redan nu finnes regleringsdam, nämligen i gamla slussgrafven, hvars luckor öppnas vid vattnets stigande till viss höjd. Sannolikt ha vi denna regleringsöppning att tacka för att få eller inga klagomål öfver öfversvämning försports under senare åren och helt visst vore den än verksammare om den tidigare användes då sjön visar sig vara i stigande.

Men då detta vattenaflopp för eller senare tages i anspråk för byggandet af en ny sluss borde annan utväg i tid påtänkas, och då man står i begrepp att bygga en ny bro i Drottninggatans rigtning så synes det som »nu eller aldrig vore tiden dertill» Att bygga denna bro i ett spann såsom en gång beslutits förråder nog ringa sakkännedom. Ett hvalf fordrar en viss höjd å landfästena i förhållande till spännvidden, och om bågen går ända ned till vattnet ser den tung och obehaglig ut, kommer så kostnaden och svårigheten att få landfästen motstående den enorma tryckning som af ett så flackt spann skulle uppstå, den tilltänkta bron blefve ett vidunder, hvilket redan utkastet dertill på byggnadsritningen anger. Nej — gör då

hellre bron i två spann, då kan den blifva smakfull och äfven tväfaldigt nyttig. Bottnen i strömmen på detta ställe är särdeles lämplig, ena hälften är grund och den andra djup, på den grundare sidan om midtpelaren lemnar ständig öppen vattenväg, i den andra djupa, som ytterligare kan utvidgas, anbringas de sjelfreglerande dammarna. På så sätt hade man medel att reglera vattenafloppet Men göres nu intet för att ordna murverket för dylikt maskineris anbringande och anslagna byggnadsmillioner åtgått och kanske deröfver, så få nog strandegare, sjöfarande och helsovården länge vänta på anslag till Mälarens reglering.

Man har frambållit att grunden under Norrbro ej tål stridare ström än nu, men den som något följt med senare årens vattenarbeten i utlandet vet mycket väl att med cement kan märkeliga arbeten utföras enligt Walter Robert Knipples system der han under vatten förvandlar en hög grus eller makadamsten till fast stenmassa. Detta icke minst angeläget att användas vid grundläggning af riksdags- och särdeles bankhuset, delvis på utfyld mark.